

4. téma

A hangképzés

4.5. Összetett képzésmódok

Az artikuláció leírása

Gyakran a hangképzés leírása lehetséges egy beszélőszerv-pár (a képzés helye) és ennek működése (a képzés módja) megadásával:

— a magánhangzóknál
a nyelvnek a szájüregben elfoglalt pozíciójával megadható a képzés helye;

— a mássalhangzóknál
megadható az akadály helye (ahol a szűkület a legjelentősebb) és a képzés módja ennél a szűkületnél

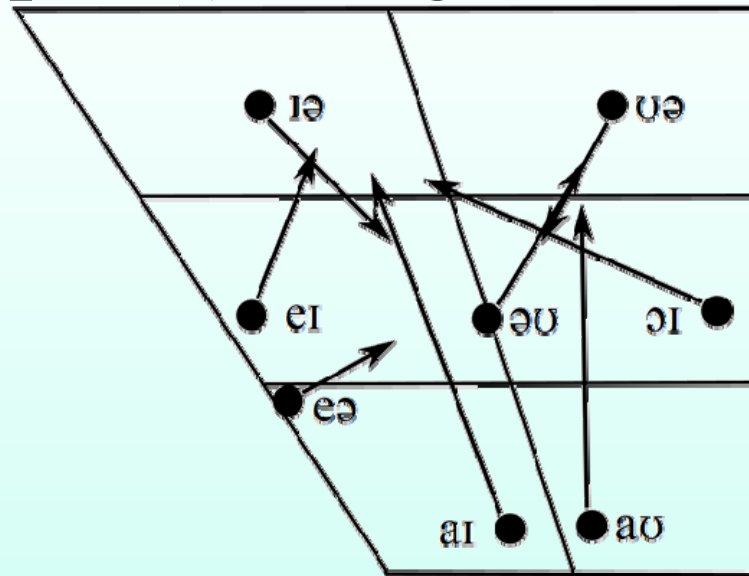
DE: már a magyar magánhangzóknál is van további artikuláció: az ajakműködés. TOVÁBBÁ:

már láthattuk korábban

Magánhangzók esetében:

állandó képzés (monoftongusok) ↔

változó képzés (diftongusok, triftongusok)

Mássalhangzók esetében:

állandó képzés (pl. réshangok, zárhangok) ↔

változó képzés (affrikáták)

Egy hang képzés során a hangképzésnek nem csak egy képzési helye, módja lehet, azaz az artikuláció *két (vagy több) egyidejű akadályt* tartalmaz:

ÖSSZETETT (KOMPLEX) ARTIKULÁCIÓ

Lehet:

- egyidejű (szimultán) [a két vagy több artikuláció egyszerre történik]
- egymást követő („átmenő”) [a két vagy több artikuláció egymást követi, egymásba megy át]

Összetett (komplex) artikuláció típusai

1. Szimultán (egyidejű) artikuláció
  - a) Másodlagos artikuláció
  - b) Kettős (koordinált) artikuláció
2. Egymást („átmenő”) követő komplex artikuláció

Ha az egyik szűkület nyitottabb, mint a másik:

a jelentősebb szűkületű akadályt
elsődleges artikulációnak,*

a nagyobb nyitottságú akadályt
másodlagos artikulációnak nevezzük
*(másodlagos artikulációs folyamat, másodlagos képzésmód,
sajátos képzésmozzanat, mellékhangszín)*

*Az artikulációk rangsorrendje: elsődleges a zártabb a nyíltabbhoz képest (zár → pergő
→ frikatíva → approximáns → nyílás), elsődleges a lingvális a nazálishoz képest

Másodlagos artikuláció

≠

Koartikuláció

megelőző koartikuláció

megmaradó koartikuláció

A **komplex** (ezenbelül a

másodlagos)

artikuláció:

fonémikus jelenség

(disztinktív jegy)

A **koartikuláció:**

az egymás melletti

hangok egymásra hatása

(a beszédhangok

képzésének átfedése),

nem fonémikus jelenség

1. a) Másodlagos artikuláció

Nazalizáció

- Nazalizáció: $\tilde{\circ}$ [ã], [ṽ]
- Prenazalizáció: [m̄b], [n̄d], [ŋk̄]
- Posztnazalizáció: [b̄m], [d̄n]

Labializáció: $\circ^w$ [s^w], [k^w], [l^w]

Palatalizáció: $\circ^j$ [l^j], [p^j]

Labiopalatalizáció: $\circ^u$ [s^u], [n^u] (= [s^{jw}], [n^{jw}])

Velarizáció: $\circ^y$ [s^y], [t^y], [d^y]

Faringalizáció: $\circ^r$ [s^r], [t^r], [d^r]

(A velarizáció és faringalizáció jeleként használatos ez a jel is: $\circ^{\text{~}}$)

[ṭ], [ʈ], [ɟ], [p̣], [ḅ], [ɸ] [ɹ̠], [t̠], [d̠], [s̠], [z̠], [ʀ̠])

Uvularizáció: $\circ^B$ [s^B], [d^B], [t^B], [ð^B], [l^B], [z^B], [r^B]

(Nem másodlagos artikuláció)

Egyesek másodlagos artikulációként tartanak számon bizonyos nem okvetlenül ide sorolható jelenségeket:

Aspiráció: p^{h} , $[\text{p}^{\text{h}}]$, $[\text{b}^{\text{h}}]$, $[\text{k}^{\text{h}}]$

Preaspiráció: $[\text{h}\text{p}]$, $[\text{h}\text{k}]$

Zöngétlenedés, zöngésedés: régi fonetikák a zöngétlen médiákat, léniszeket említik itt (*B, G, Z*), vagy a *h* zöngés változatát $[\text{h}]$

Frikatív ejtés: a cseh *ř*

$[\text{r}^{\text{h}}]$: zöngétlen alveoláris obstruens tremuláns

Ha a két szűkület egyenlő mértékű (azonos rangsorrendű)*

kettős (koordinált) artikulációról beszélünk

- * Pl. mindkét szűkület zár vagy mindkettő frikatíva
(Ez esetben nem lehet megkülönböztetni az elsődleges és a másodlagos artikulációkat. Ilyenkor mindkét artikuláció elsődlegesnek tekinthető, és a hang koordinált vagy kettős artikulációjúnak nevezhető.)

[$\widehat{kp}$], [$\widehat{gb}$], [$\widehat{qp}$], [$\widehat{\eta m}$], [$\widehat{tʔ}$], [$\widehat{fs}$], [$\widehat{fʃ}$], [$\widehat{\beta z}$]

Egyes fonetikák szerint az angolból is ismert zöngétlen és zöngés

[$\mathfrak{m}$] ~ [$\mathfrak{w}$] (pl. *whine* [$\mathfrak{maɪn}$]) és

[$\mathfrak{w}$] ~ [$\mathfrak{u}$] (pl. *weep* [$\mathfrak{wi:p}$]) hangokat

labiális-veláris képzésűek (azaz kettős artikulációjúak), de ezeket inkább labializált veláris (labioveláris) approximánsként tartják számon.

(hármás artikuláció: [$\widehat{kp}ʔ$], [$\widehat{u\mathfrak{m}\mathfrak{w}}$])

2. Egymást követő („átmenő”) komplex artikuláció

különálló és egymást követő artikulációs
tevékenységek, amelyek együttesen egyetlen
szegmentumként azonosíthatók
(Clark–Yallop 1995: 63)

Affrikáták:

$[\widehat{ts}]$, $[\widehat{dz}] \sim [ts]$, $[dʒ]$

$[\widehat{tʃ}]$, $[\widehat{dʒ}] \sim [tʃ]$, $[dʒ]$

$[\widehat{cç}]$, $[\widehat{tʃ}] \sim [cç]$, $[tʃ]$

Affrikáták típusai

Szibiláns affrikáták:

alveoláris: [t̪s̪], [d̪z̪]

dentális: [t̪s̪], [d̪z̪]

posztalveoláris: [t̪ʃ], [d̪ʒ]

retroflex: [t̪ʂ], [d̪ʐ]

alveopalatális: [t̪ç], [d̪ʝ]

Pergő affrikáták:

prenazalizált pergő bilabiális: [m̪b̪]

dentális bilabiálisan pergő affrikáta [t̪b̪]

prenazalizált pergő alveoláris: [n̪dr]

alveoláris pergő: [tʳ], [dʳ]

epiglottális (pergő faringális): [ʔ̠h̠], [ʔ̠ʕ̠]

Nemszibiláns affrikáták:

bilabiális: [p̪β], [b̪β]

bilabiális-labiodentális: [p̪f], [b̪v]

labiodentális: [p̪f], [b̪v]

dentális nemszibiláns: [t̪θ], [d̪ð]

retroflex nemszibiláns: [t̪ʰ], [d̪ʱ]

palatális: [c̪ç], [j̪j]

veláris: [k̪x], [g̪ɣ]

uvuláris: [q̪χ], [ɢ̪ʁ]

faringális [ʔ̠h̠], [ʔ̠ʕ̠]

Laterális affrikáták:

alveoláris laterális: [t̪l̪], [d̪l̪]

palatális laterális: [c̪ʎ̪]

veláris laterális: [k̪ʟ̪], [g̪ʟ̪]

2. Magánhangzók komplex artikulációi

Nazalizáció: [ẽ], [ã], [ẽ]

Faringalizáció: [o^ɸ], [ɔ^ɸ] [æ^ɸ]

Diftongizáció: (holland diftongusok): [ɛ̥ɪ̥], [œ̥ɥ̥], [ḁɔ̥], [e̥:̥ɔ̥], [i̥ɔ̥], [y̥ɔ̥], [o̥:̥ɪ̥], [ḁ:̥ɪ̥], [u̥ɪ̥], [e̥ɪ̥], [ø̥ɥ̥], [o̥ɔ̥]

Rotacizáció / retroflexió: [ə̣] ~ [ə̠], [ɜ̣], [ạ], [ɔ̣]